

بررسی و تحلیل عوامل تاثیرگذار در به وجود آمدن نقوش سوزن دوزی های بلوچ های سرخس

سهیلا ریگی رسولخانی

۱. کارشناس فرهنگی شهرداری سرخس و مدرس آموزشکده فنی جاجرم

چکیده

سوزن دوزی بلوچی یا بلوچی دوزی مجموعه انواع خاصی از سوزن دوزی است که توسط زنان بلوچ انجام می‌شود و اولین بار از ذهن و خلاقیت زنان بلوچ ایجاد شده است. سوزن دوزی بلوچی دارای مهر اصالت از سازمان یونسکو می‌باشد و در فهرست میراث معنوی کشور نیز ثبت شده است. در کتاب آخرین مأموریت، نوشته مغالدین مهدی، راجع به سوزن دوزی آمده: یکی از صنایع که در حد خود بسیار زیبا و ارزنده است، صنعت دوزندگی و دست‌دوزی جلیقه و لباس زنانه است. مانند ترمه، دست‌دوزی می‌نمایند و با نهایت زیبایی و با ابریشمی که با رنگ‌های طبیعی رنگ کرده‌اند و رنگش ثابت است و هیچ وقت از بین نمی‌رود، نخ‌دوزی می‌کنند. صدها مربع و مستطیل و لوزی می‌دوزند، یک اندازه که اگر با پرگاری دقیق اندازه‌گیری کنند، سرمویی تفاوت ندارد. زیبایی هنر سوزن دوزی بلوچ به این است که در زندگی روزمره مردمان آن دیار کاربرد روزانه دارد و با وجود گذشت سالیان دراز و رفت‌وآمد مدهای متنوع لباس همواره جایگاه خود را در فرهنگ مردمان بلوچ حفظ کرده است. این هنر تقریباً در بین تمام نقاط استان سیستان و بلوچستان و توسط زنان بلوچ انجام می‌شود. هر دختری که متولد می‌شود از همان زمان نوجوانی این هنر را از مادرش و نزدیکانش یاد می‌گیرد و هزاران سال است بدین شکل نسل به نسل منتقل شده است و تا به الان پایدار مانده است. امروزه این هنر به شکل سنتی ماندگار در بین بیشتر زنان بلوچ رواج دارد و در اکثر مناطق بلوچستان تولید محصولات سوزن دوزی متداول است. از مهم‌ترین این مراکز می‌توان به سراوان، سیب و سوران، گُشت، کلگان، جالق، ایرندگان، اسپکه، سورمیچ، شهریانج، فنج، هریدوک کوپچ، پیپ، دامن، محمداًباد، چانف، مهنت، ورکات، قاس ما آباد، مارندگان، خاش، مته سنگ، کل هگان، بمپور، اسماعیل‌آباد ایرانشهر و زاهدان اشاره کرد.

واژه‌های کلیدی: بررسی و تحلیل، نقوش سوزن دوزی، بلوچ های سرخس

مقدمه

لباس محلی استان سیستان و بلوچستان در دو طرح بلوچی و سیستانی وجود دارد که لباس بلوچی از طرح ساده و زیبایی برگرفته شده و برای استفاده در اقلیم سیستان و بلوچستان بسیار مناسب می باشد. عموماً لباس بلوچی مردانه به رنگ سفید پرچین بوده که دارای شلواری گشاد به همراه پیراهنی بلند می باشد آقایان در بلوچستان سعی کرده تا برای داشتن پوشش کاملی از لباس بلوچی به همراه این نوع لباس لنگ و یا دستار بلندی را به دور سر خود بپیچانند. لباس سنتی بلوچی زنانه تقریباً طرح و دوخت اصلی آن شبیه به لباس مردانه بلوچی بوده که سر آستین ها، جلوی سینه، قسمت های پایینی جلوی لباس، سر شلواریها و ممکن است قسمت های دیگری از لباس بلوچی با استفاده از طرح های روستایی و بومی تزیین و سوزن دوزی شده باشند. زنان و مردان بلوچ بر این عقیده باور دارند که پوشیدن لباس های سنتی بلوچی نشانی از هویت و شخصیت آنها می باشد و از جمله استانی بوده که با غیرت تمام در پوشیدن لباس های محلی خود اصرار فراوان دارند (خاموشی، ۱۳۸۷، ص. ۷۹).

طرح و رنگ لباس های سنتی بلوچی در مناطق مختلف استان سیستان و بلوچستان متفاوت بوده و ضمن اینکه تمامی لباس های بلوچی یک طرح اصلی دارند که دارای شلوار و پیراهنی بلند می باشند اما در طرح و رنگ و تزیینات روی آنها در حالت های متنوعی وجود خواهند داشت به طوری که در هر منطقه سعی شده تا با هنر سوزن دوزی طرح اصیلی از کشور ایران مورد استفاده قرار گیرد در واقع بزرگترین هنر دستی که بلوچی ها از خود به ثبت رسانده اند هنر سوزن دوزی میباشد امروزه این هنر در بسیاری از شهرهای ایران رواج پیدا کرده و به عنوان یک شغل از آن استفاده می نمایند. در بلوچستان زنان سالخورده و مسن سعی دارند تا برای سرپوش خود را از رنگ های تیره و البته رنگ سیاه انتخاب کرده و مورد مصرف قرار دهند اما زنان جوان بلوچی تمایل زیادی به این موضوع دارند تا برای سرپوش های خود پارچه های رنگارنگی را به کار ببندند (سیدسجادی، ۱۳۹۰، ص. ۱۵۷).

شکل طرح و رنگ لباس های سنتی بلوچی

مواد و ابزار اولیه برای دوخت

جهت انجام سوزن دوزی بلوچی باید این سه موارد در دسترس باشند :

۱- نخ

۲- سوزن

۳- پارچه مناسب با تاروپود مشخص

گونی (تارشمار): نوع خاصی از پارچه با تاروپود برجسته و مشخص

انواع دوخت‌های بلوچی را می‌توان روی گونی سوزن دوزی کرد.

نخ‌های مورد استفاده از جنس ابریشم و پنبه و یا نخ کاموا است که بیشترین نخ مورد استفاده نخ پنبه ای است که به راحتی می‌توان آن را در بازار از واسطه‌ها دریافت کرد. نخ پنبه ای انواع مختلف دارد که به علت همجواری با پاکستان بیشترین استفاده از نخ‌های پنبه ای وارداتی پاکستان می‌باشد؛ و علاوه بر آن از نخ‌های مرغوب دمسه نیز استفاده می‌شود. از نخ ابریشم بیشتر در گذشته استفاده می‌شد که امروزه به علت کمیابی آن و گرانی قیمت بودنش کمتر مورد استفاده قرار می‌گیرد. نخ‌های به کار رفته در سوزندوزی به صورت مختلف و متنوع انتخاب می‌شوند که بیشتر از نخ‌های به رنگ تیره استفاده می‌شود (۹).

پارچه مناسب برای سوزن دوزی می‌توان را برچند نوع تقسیم کرد :

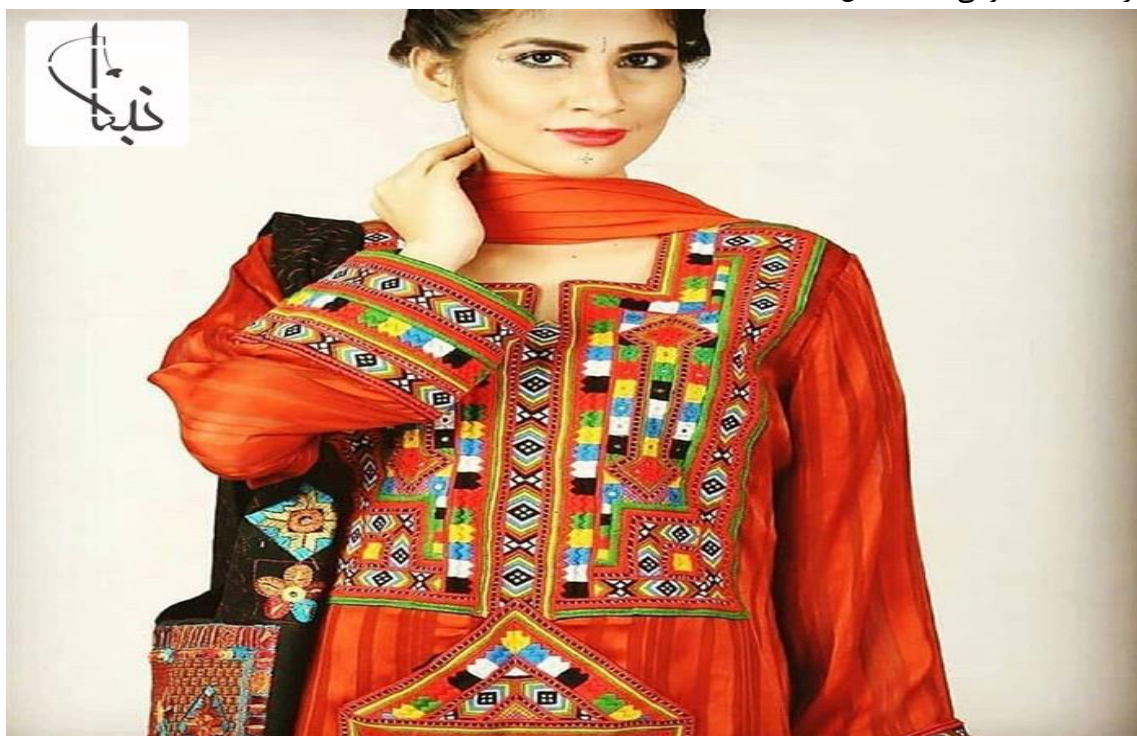
۱. گونی یا تارشمار. گونی و تارشمار به صورت افقی و عمودی تاروپود مشخص و برجسته دارند که زنان بلوچ به راحتی سوزن دوزی بلوچی را روی آن انجام می‌دهند. تارشمار درجه بندی دارد و هرچه درجه آن بالاتر می‌رود فاصله تاروپودها بیشتر و بزرگتر می‌شود در نتیجه دوخت نهایی بزرگتر و درشت تر دیده می‌شود.

۲. پارچه. این پارچه می‌تواند نخی باشد که به‌طور جداگانه نوارهای استین‌ها - بدن - پاچه شلوار-جیب را روی آن دوخت و بعد به لباس و پوشاک متصل کرد. اما این پارچه می‌تواند خود لباسی باشد که پوشیده می‌شود و مستقیم استین‌ها و جیب و پاچه‌های شلوار یا یقه را سوزندوزی کرد.

ارزش لباس سنتی ایران

لباس سنتی بلوچی در طرح زنانه به واسطه ی سوزن دوزی های حرفه ای و زیبا بر روی پارچه های آن جزء گرانترین لباس سنتی ایران برشمرده شده اند. بیشترین موردی که سبب گران بودن لباس سنتی بلوچی نسبت به لباس های محلی سایر اقلیم های ایران شده است وجود الیاف هایی از ابریشم خام در این لباس سنتی ایران می باشد که امروزه با وجود گران شدن ابریشم روز به روز به قیمت این دسته از لباس ها افزوده شده و بیشتر از هر دوره دیگری مورد توجه طراحان لباس قرار گرفته

اند زیرا طراحان لباس سعی دارند تا لباس هایی را به بازارهای عمومی وارد نمایند که طرحی از لباس سنتی بلوچی را در بر گرفته باشد (فکوهی، ۱۳۸۶، ص. ۴۶).

شکل نمونه لباس سوزن دوزی بلوچی

اجزای تشکیل دهنده لباس سنتی بلوچی

آقایان در پوشش لباس های محلی استان سیستان و بلوچستان در برخی موارد تنها از یک لنگ و یا دستار، عرقچین، کلاهی شبیه به عمامه، بالا تنه های بلند و گشاد و یا بالا تنه های کوتاه و تنگ، شال، شلوارهای گشاد و لنگی به نام پتو استفاده می نمایند. اما لباس های زنانه بلوچی همیشه در بر دارنده ی یکی از نمونه های جاوند، نوعی چادر به نام دولاق، روبنده، کلاه، دستمال و چارقد هستند که بسته به سن افراد این سرپوش ها می توانند در رنگ های متنوعی مورد استفاده قرار گیرند. انواع تن پوش ها در لباس های زنانه بلوچی عبارتند از: قبا، کت مخملی کوتاهی که آرخالق نام دارد، باسکت یا همان جلیقه، دامنی گشاد به نام تمبو، پیراهن بلندی تا روی زانوها که پی نر نامیده می شود و پیراهن هایی که از دو طرف ران پا چاک داشته و به پیراهن های دو گرونده شهرت یافته اند. زنان شیک پوش و البته اغلب زنان بلوچی تمایل زیادی به پوشیدن پاپوش هایی دارند که در رنگ های متنوع و سوزن دوزی های زیبا و منحصر به فردی کف پا تا زیر زانو را به عنوان یک جوراب پوشش دهی می کنند که در زبان بلوچی به این پاپوش ها چاقچور گفته می شود (شه‌بخش، ۱۳۹۵، ص. ۲۱۶).

سوزن دوزی بلوچ

سوزن دوزی، هنر دست زنان بلوچ

هنر سوزن‌دوزی یکی از هنرهای تاریخی و فاخر دست زنان بلوچ و ترسیم کننده نقشه راه مد و لباس ایرانی است که طول چند هزار سال گذشته همچون برگی زرین، هویت و شناسنامه فرهنگی قوم بلوچ را به نمایش گذاشته است. بلوچستان، با مردمان سخت کوش و خستگی ناپذیرش به عنوان مهمترین خواستگاه یکی از ظریف‌ترین هنرهای دستی ایرانی شناخته می شود به گونه ای که آنچه ساکنان این منطقه از دیر باز به عنوان پیشکش به میهمانان اهدا می کردند امروزه به عنوانی گوهری گران بها در ایران و جهان شناخته می شود چرا که تلفیقی صمیمانه از صبر و هنر زنان و دختران هنرمندی است که در هیات سوزندوزی هایی ظریف و جذاب متجلی یافته و تبدیل به هنر صنعتی ارزنده و بی بدیل شده است به گونه ای که باید آن را نور

چشم زنان بلوچ نامید و بس. بدون تردید سوزن دوزی بلوچی را باید در جایگاه والای یکی از اصیل ترین، زیباترین و جذاب ترین صنایع دستی کشور به حساب آورد که آوازه شهرتش به فرسنگ‌ها دورتر از این خاک رسیده و مردم بسیاری از نقاط مختلف جهان، بلوچستان را به پشتوانه آن می‌شناسند، هر جا که رد پای از زنان بلوچ دیده شود، سوزن‌دوزی نیز عظمت خود را نشان می‌دهد این هنر صنعت که بیانگر خصوصیات و ویژگیهای هر منطقه از بلوچستان است و در آن ذوق و خلاقیت زنان سوزن دوز به صورت طرحهای سنتی محلی به زیباترین شکل بر تار و پود پارچه نقش می‌بندد، امروزه در میان صنایع هنری و سنتی کشور در جایگاه بالایی قرار دارد (متین، ۱۳۸۹، ص. ۱۴۴). هنرهای دستی تجلی زیباییهایی نشأت گرفته از ذوق و سلیقه مردمان هر دیاری نشان دهنده توجه آنان به پیرامون هزاررنگ و دنیای اطرافشان می‌باشد. که گاهی سرخوردگیهای روزنده، گاهی سرخوشیهای حال و گذشته را با آفرینش آثار جاودانی به نمایش گذاشته‌اند. هنر سوزن دوزی نیز از این هنرها جدانیست و شاید جنبه برتری آن عمومیت یافتن است که هر زن و دختری در منطقه، دستی در این هنر دارد. سوزن دوزی بلوچی یا بلوچی دوچ مجموعه انواع خاصی از سوزن دوزی است که توسط زنان بلوچ انجام می‌شود و اولین بار از ذهن و خلاقیت زنان بلوچ ایجاد شده‌است. سوزن دوزی بلوچ دارای مهر اصالت از سازمان یونسکو می‌باشد و در فهرست میراث معنوی کشور نیز ثبت شده‌است. زیبایی هنر سوزن دوزی بلوچ به این است که در زندگی روزمره مردمان این دیار کاربرد روزانه دارد و با وجود گذشت سالیان دراز و رفت‌وآمد مدهای متنوع لباس همواره جایگاه خود را در فرهنگ مردمان بلوچ حفظ کرده‌است. این هنر تقریباً در بین تمام نقاط بلوچستان و توسط زنان بلوچ انجام می‌شود. هر دختری که متولد می‌شود از همان زمان نوجوانی این هنر را از مادرش و نزدیکانش یاد می‌گیرد و هزاران سال است بدین شکل نسل به نسل منتقل شده‌است و تا به الان پایدار مانده‌است. امروزه این هنر به شکل سنتی ماندگار در بین بیشتر زنان بلوچ رواج دارد و در اکثر مناطق بلوچستان تولید محصولات سوزن دوزی متداول است. زنان بلوچ میراث‌دار و حافظ اصلی فرهنگ و تمدن بلوچستان بوده و در هر شرایطی مالی که باشند، سعی می‌کنند که بهترین لباس‌ها را بخرند و بپوشند. زنان بلوچ به شدت پایبند لباس‌هایی هستند که مادران‌شان در عهدهای قدیم و تاریخ باستان و پیدایش انسان می‌پوشیدند. زنان بلوچستان، به واسطه هزینه‌های گزافی که برای پوشش فاخر و زیبای خود می‌پردازند، میلیاردری پوش‌های ایران محسوب می‌شوند اما در واقعیت آنان از فرهنگ غنی و ارزشی خود پاسداری می‌کنند. زنان بلوچ در تولید لباسهای زینتی، زیبا و گرانبه خود طرح‌هایی را در هم می‌آمیزند و با حس شاعرانه‌ای به پوشش خود ابهت می‌بخشند. توجه به عنصر زیبایی و زیبایی‌پسندی ریشه در ذات انسانی دارد و زنان بلوچ در این زیبایی سرآمد هستند. همین زیبایی‌پسندی و تلاش برای حفظ میراث ماندگار طی سال‌های طولانی باعث پابرجایی لباس سنتی بلوچ و سوزن دوزی شده‌است. لباس‌های سنتی بخشی از هویت زنان بلوچ است، آن‌ها دوست دارند که در روزهای مهم سال لباس‌های زیبا با طرح‌های اصیل سنتی بر تن کنند. با وجود اینکه سوزن‌دوزی در فرهنگ بلوچ بیشتر در پوشش زنان بلوچ یا روی پستی، بالشت، پرده، رومیزی و... مورد استفاده قرار گرفت.

اما در حال حاضر برخی از طراحان خلاق مد و لباس بلوچ از نقوش این هنر فاخر در لباس‌های مردان از قبیل پیراهن، کروات، شال گردن و... بهره‌جسته‌اند که این مهم توانسته مورد توجه و پسند جوانان و دوستداران فرهنگ و هنر بخصوص هنرمندان موسیقی و سینما در ایران و خارج از مرزها نیز واقع شود. مردم بلوچستان جز معدود اقوام ایرانی هستند که به پوشش محلی خود پایبندند و این لباس‌های فاخر بر تن زنان بلوچ چنان خودنمایی می‌کند تا جایی که نخستین جذابیت گردشگران این منطقه سوزن‌دوزی بلوچ و اولویت خرید مسافران البسه‌های بلوچی و محصولات سوزن دوزی است. در میان مردم بلوچ فرهنگ استفاده از البسه‌های محلی پیوندی ناگسستنی با تاریخ و فرهنگ غنی این قوم دارد و زنان بلوچ معتقدند البسه محلی مکمل شخصیت و نشانه بارز هویتی آنان است تا جایی که در فرهنگ عامه مردم بلوچستان پوشش خود نقش تعیین کننده و مهمی دارد و در مناسبات اجتماعی نیز این مهم مشهود است. پوشش زنان بلوچ با آن که بر اثر گذر زمان شاهد تغییراتی ظاهری بوده اما هیچگاه این تغییرات بنیادی و ریشه‌ای نبوده‌است چرا که این تغییر و تحول‌ها نتوانسته در اصل فرم لباس بلوچ یا نقوش سوزن‌دوزی خلی ایجاد کند بلکه این تغییر همیشه برای جذابیت و زیبایی این البسه حاصل شده و اگر غیر از این تغییری صورت گرفته یا با فرهنگ و باورهای مردم بلوچ در تضاد بوده و همخوانی نداشته، بصورت مقطعی انجام گرفته و دوام و

ماندگاری چندانی بدنبال نداشته است. تاکنون آثار فاخر هنر دست زنان بلوچ بارها در داخل و خارج از کشور در نمایشگاه‌های مختلف در معرض نمایش و فروش گذاشته شده که با استقبال چشمگیر علاقه‌مندان به صنعت مد و لباس ایرانی مواجه شده و از جمله این آثار می‌توان به آثار اساتید برجسته هنر سوزن‌دوزی ایران مرحوم "مهتاب نوروزی"، "زرخاتون عظیمی" دارنده مهر اصالت جهانی از یونسکو" و "شهناز خلیلی ایرندگان" که به سفارش فرح و اشرف پهلوی دوخته شده، اشاره کرد که در حال حاضر در محل دائمی نمایشگاه کاخ سعدآباد در معرض نمایش عموم قرار دارند. به گفته برخی پژوهشگران تا سالهای ۶۵ و ۶۶ خرید محصولات سوزن‌دوزی و هنر دست زنان بلوچ در بازارهای جهانی از سطح قابل قبولی برخوردار بوده، بطوری که فرانسه با بیشترین خرید مقام اول، آلمان دوم، آمریکا سوم و کشورهای ژاپن، سوئیس، انگلیس و ایتالیا در رده‌های بعدی خرید محصولات سوزن‌دوزی بلوچ قرار داشته‌اند (سهرابی، ۱۳۹۲، ص. ۷۲).

شکل سوزن‌دوزی، هنر فاخر دست زنان بلوچ

مدت زمان اتمام کار سوزن‌دوزی

از آنجائیکه سوزن‌دوزی هنری است که تنها بوسیله دست انجام می‌گیرد و برای تولید آن از هیچ وسیله یا تجهیزات دیگری استفاده نمی‌شود مسلماً برای تولید آن مدت زمان زیادی لازم است که البته به نوع دوخت، نوع طرح، مهارت فرد، تولید انفرادی یا گروهی و نوع پارچه و نخ بستگی دارد.

نوع دوخت: سوزن‌دوز برای هر یک از انواع پرکار، میان‌کار و کم‌کار زمان یکسانی را صرف نمی‌کند و همه دیر یا زود انجام نمی‌گیرند پس در تعیین مدت زمان لازم هر یک از انواع آنها موثر است.

نوع طرح: با توجه به طرح اجرایی زمانی که بکار می‌رود بستگی به سادگی یا سختی آن طرح دارد که برای برخی از طرحها زمان کم و برای برخی دیگر زمان زیادی لازم است. طرحها همچنین براساس کوچک یا بزرگ بودنشان مدت زمان خاصی را به خود اختصاص می‌دهند.

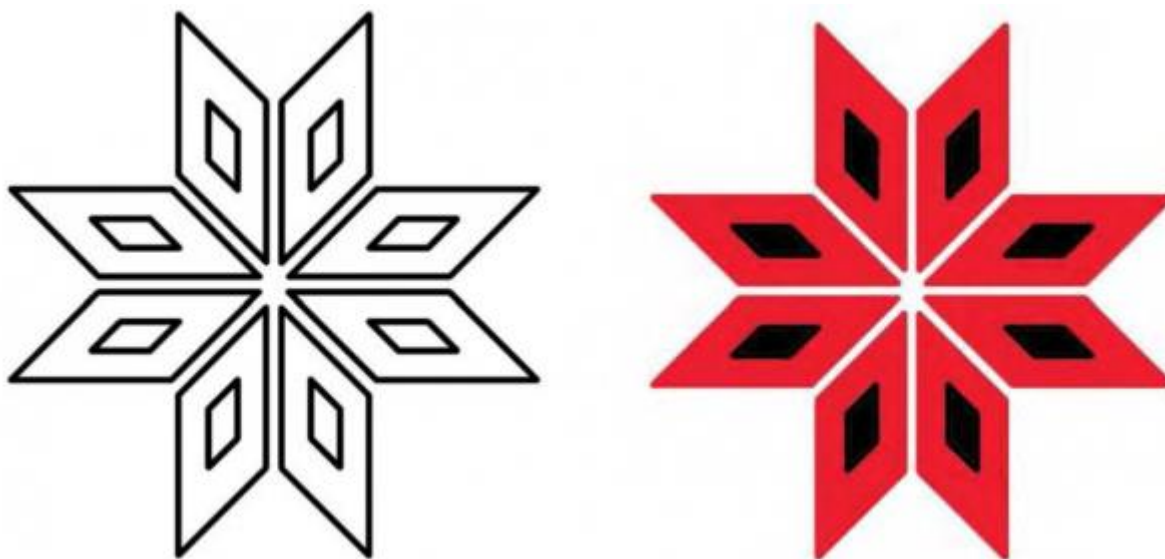
مهارت فرد: مهارت فرد که تند یا کند عمل کند بسیار مهم است هرچه فرد مهارت بیشتری داشته باشد به همان اندازه می تواند با سرعت بیشتری عمل کند.

تولید انفرادی و گروهی: از لحاظ زمانی کار فردی با فردی متفاوت است بطوری که هرچه تعداد افرادی که می خواهند با هم کار کنند بیشتر باشد به همان میزان تولید نیز زودتر انجام خواهد شد.

جنس پارچه ونخ: بطوری که هرچه پارچه ریز بافت تر باشد و نخ بکار رفته نیز ابریشم و نازک باشد برای دوخت آن زمان بیشتری لازم است تا اینکه پارچه و نخ از جنس کلفت و نامرغوب انتخاب شوند. یک سوزن دوز دریک ساعت برای هر یک از انواع پرکار میان کار و کم کار می تواند بترتیب ۱۰ سانتیمتر مربع پرکار، ۳۵ سانتیمتر مربع میان کار و ۵۰ سانتیمتر مربع کم کار بدوزد (مقدسی، ۱۳۹۴، ص. ۱۱۸).

نقش و طرح در سوزن دوزی بلوچی

نقش و طرح که رکن اساسی درسوزن دوزی به شمار می آید برای هر دوره سند هویتی است که معمولا از نسلی به نسل دیگر منتقل می شود. زنان بلوچ ممکن است براساس نوع سلیقه و تجربیات خود در نقوش تغییراتی بوجود آورند و نقوش را کم و زیاد کنند اما اصل آن و در واقع هویت آن نقش هرگز از بین نمی رود. سوزن دوز نقوشی را که بکار می برد بدون اینکه قبلا طرحی برای آنان ایجاد کند با نهایت ظرافت بر روی پارچه می آورد که برای ایجاد نقش بیشتر سعی می شود از عناصر بی جان طبیعت استفاده شود تا نقشهایی مانند نقش انسان و حیوان و این شاید بعلت ایمان و اعتقاداتی است که مردم بلوچ به آنها پایبند هستند اعتقاداتی که آنها را بیشتر برای تعیین نقش به سوی اشکالی سوق می دهد که با فرهنگ و مذهب آنها منافات نداشته باشد. تا حد امکان سعی می شود از نقوش هندسی استفاده شود اما با وجود همه اینها باز هم نقوشی که بیانگر نقش انسان حیوان و گیاه باشد را می توان در آثار هنر برخی از هنرمندان مشاهده کرد.

شکل نقش، طرح و رنگ در سوزن دوزی بلوچی

بطور کلی نقوشی که بکار گرفته می شوند عبارتند از:

نقوش انسانی

از این نقوش در هنر سوزن دوزی کمتر استفاده می شود و این نوع نقش بر روی قالیچه ها کاربرد بیشتری دارد. نقوش انسانی ممکن است کاملا به شکل انسان نباشد اما بخاطر برخی از نشانهایی که به انسان یا هر شیء دیگری دارد نام آنرا اقتباس می کنند.

نقوش حیوانی

نقش حیوانی که برگرفته از نام انواع حیوانات است که این حیوانات ممکن است در اطراف و خود منطقه وجود داشته باشد یا مانند نقش حیوانات مثل طاووس برگرفته از آن ذهنیات فرد باشد که بخاطر زیبایی آنرا بکار می برند.

نقوش گیاهی

عدم وجود گل در بلوچستان ذهن سوزن دوز را بر آن داشته تا به نقش آفرینی آن بپردازد و یا کنار هم قرار دادن چند مربع، لوزی، مثلث یا مستطیل انواع گل ها و نقش رامی آفریند.

نقوش هندسی

نقش های هندسی بیشترین کاربرد را نه تنها در سوزن دوزی بلکه در انواع فعالیت ها مانند سفال، زرگری و... می تواند داشته باشد. نقشهای هندسی متنوع تر از دیگر نقوش است و در عین سادگی می تواند بسیار زیبا و جذاب باشد. پس نوع طبیعت، آب و هوا، ذهنیات، روحیات، آداب و رسوم در تعیین نوع نقش بسیار موثر است و به همین علت است که دوخت و نقش در هر منطقه ای با منطقه دیگر تفاوت دارد. و معمولا یک نوع دوخت در یک منطقه نسبت به دیگر نقشها ارجعیت می یابد و بعنوان دوخت همان منطقه شناخته می شود که مسلما افراد آن منطقه از تبحر بیشتری نسبت به دیگران برخوردارند مثلا چوطل دوزی بیشتر در منطقه گشت و سراوان رواج دارد. یا بال مدگ را می توان جزء دوخت های یکی از روستاهای سراوان (ناهوگ) دانست (سبحانی، ۱۳۹۵، ص. ۱۴۹).

نقشها در روستاها و شهرهای دورافتاده از اصالت بیشتری برخوردارند بطوری که هرچه به طرف شهر پیش برویم آن اصالت کمتر به چشم می خورد. سوزن دوزی های اطراف کوههای آهوران بهترین سوزن دوزی ها هستند. نقشها را می توان همان دنیای عشق، صداقت، یکرنگی، صفا و صمیمیت زندهای بلوچ دانست که با زندگی آنها آمیخته است.

شکل نقوش زیبای به کار رفته در لباس سنتی

سوزن دوزی و طرح نقش بر اساس شمارش تاروپود ها ایجاد می شود. و نوع کار با هم متفاوت است نقشهایی که بصورت ظریف و بامهارت خاصی دوخته می شوند را خودکار می گویند و به آنهایی که درشت هستند و مرغوبیت نوع اول را ندارند تویی گفته می شود که این نوع تقسیم بندی در میان بلوچ های مکران رواج دارد که می توان درعامل قیمت گذاری بسیار مهم باشد. همانطور که گفته شد طرحهای هرمنطقه اصالت خاص خود را دارند و سوزن دوزی مناطق شمالی (بلوچهای سرحدی) با

بلوچهای مکران (بلوچهای مناطق جنوبی استان) با هم متفاوتند (متین، ۱۳۸۹، ص. ۱۲۱). در قسمت‌های جنوبی رنگهای تیره با نقوش ریز و پر مورد استفاده است. اما در منطقه سرحد از رنگ روشن و نقوش ساده بیشترین استفاده می شود. در نقاط مرزی نقوش تحت تاثیر سوزن دوزی پاکستان قرار می گیرد و به آن آئینه، پولک و ... اضافه شود مهم‌ترین محدودیت در هنر سوزن دوزی بلوچ استفاده از نقوش هندسی است که براساس تاروپود منظم و عمود برهم دوخته می‌شود. تنوعی که در نقوش بکار می‌رود کنار هم قرار گرفتن نقش‌ها است که عموماً قرینه اند.

بطور کلی ویژگی های نقوش عبارتند از:

۱. ذهنی بودن
 ۲. برگرفته از دیده ها . شنیده ها و آرزوی افراد
 ۳. نقش و نگارهای عامیانه
 ۴. نقوش برگرفته از طبیعت که به همان نام مشهورند.
 ۵. بسیاری از نقوش دارای نام مشخص نیستند (الهی، ۱۳۹۵، ص. ۱۳۵).
- تنوع نقوش تا آنجاست که به یکی از نقوش قدیمی سوزن دوزی بکالو^۱ اگر اشاره شود پی به آن خواهیم برد. بکالو که معنی آن «هندی» است این را می رساند که در گذشته بلوچ و هند در گذشته با هم قرابت داشته اند.

انواع طرحها

۱. طرح های تار: سه تار، چهارتار، شش تار، هفت تار و ده تار
۲. طرح های گل
۳. طرح های حاشیه یا اطراف گل
۴. طرح های چشم

طرح های گل

گل دانه دار. گل سرخ، چهاردانگ، گل بیلوار، گل گندمی، گل گنبدی، گل تنک، پرگاش، تک، کیسه دوز، کویچ، تندروک، تلمل سراوان و...

طرح های حاشیه یا اطراف گل

چپ و راست، کش، بن، موسم، سفیدسر، سوزی کشی، اگوارکش (گوهرکش)، سرطاووس و...

طرح های چشم

- گور چشم. چشم ماهی، چشم گوساله، چشم سورمه ای
۵. ابزار کار و وسایل زندگی
۶. عناصر طبیعت مانند ماه و خورشید
۷. حیوانات اهلی و وحشی مانند اسب، شتر، مرغ، خروس، بز و پلنگ که بنام‌های اسب گوش، مرغ پر، مرغ و خروس، صبرلو، اشتر و بز است.
۸. پرندگان
۹. خزندگان (مار) (علیخانی، ۱۳۹۵، ص. ۵۸).

¹ . Bakalu

انواع تولیدات سوزن دوزی

تولیدات سوزن دوزی که قبلاً منحصر به سوزن دوزی بر روی لباس‌های محلی بود گسترش یافته و امروز با نفوذ سازمان صنایع دستی با خلق آثار و فرآورده‌های دیگری همچون سجاده، سفره، پرده، کراوات، کیف، کفش، گوشواره، دستبند، تابلو، کوسن و... از هنرمندان روبروئیم.

شکل طرح‌های زیبایی به کار رفته در لباس سنتی

ترکیب رنگ در سوزن دوزی بلوچی

رنگ‌های اصلی به کار رفته در سوزن دوزی بلوچی سنتی شامل شش رنگ است: هرچند که در میان زنان بلوچ از قدیم به هفت رنگ رایج است و دوختی که این رنگ‌ها را در خود دارد دوخته هفت رنگ می‌گویند. دلیل این موضوع هنوز ناشناخته است. شاید در دوران کهن یکی از رنگ‌ها حذف شده است. این شش رنگ رنگ‌های اساسی دوخت سنتی بلوچی دوزی را تشکیل می‌دهند که شامل: قرمز - سبز - قهوه ای تیره - سیاه - سفید و آبی می‌باشد. ۸۰ درصد طرح اولیه بلوچی دوزی با رنگ قرمز انجام می‌شود. در واقع شالوده و اساس طرح اولیه عمدتاً با رنگ قرمز شروع می‌شود و بعد از کشیدن طرح اولیه همچون نقاشی با شش رنگ دیگر پر می‌شود. این یک قانون در بلوچی دوزی است که طرح‌ها به‌طور سه تایی پر شوند (پرشدن معادل رنگ آمیزی نهایی در نقاشی را دارد). بدین صورت که طرح اول قهوه ای تیره، طرح دوم قرمز و طرح سوم سفید. سپس فواصل بین طرح قرمز و قهوه ای تیره، با سبز پر می‌شود. فواصل مابین طرح قرمز و سفید با آبی پر می‌شود فواصل مابین طرح سفید و قهوه ای با سیاه پر می‌شود؛ و این تکرار همچنان در سرتاسر دوخت ادامه می‌یابد. در بلوچی دوزی رنگ‌ها با قانون مشخص باهم ترکیب می‌شوند. ذکر این نکته ضروری است که این شش رنگ را می‌توان از هر درجه ای از آن رنگ به دلخواه تنظیم کرد.

قرمز: منظور از قرمز یعنی همه مشتقات قرمز همچون مرجانی - گوجه ای - اجری - گیلانی - زرشکی - آلبالویی و حتی نارنجی‌های روشن و تیره و حتی زرد است.

آبی: در آبی می‌توان همه مشتقات آبی را به کار برد یعنی سرمه ای - آبی روشن - آبی نفتی و حتی سبز آبی یا فیروزه ای

سبز: در سبز هم همه مشتقات سبز رامی توان به کاربرد مثل سبز یشمی، سبز پرننگ، سبز چمنی و حتی پسته ای

قهوه ای: این مشتقات بالا در قهوه ای هم صدق می‌کند و همه انواع مشتقات قهوه ای را می‌توان به کاربرد اما معمولاً از قدیم قهوه ای خیلی تیره رایج تر است.

سفید: سفید را هم می‌توان هم خود سفید و یا رنگ کرمی به کاربرد (افشار سیستانی، ۱۳۹۵، ص. ۱۷۴).

ترکیب رنگ‌های پرننگ و کم رنگ یا رنگ‌های خیلی روشن یا خیلی تیره بسته به سلیقه و ذوق سوزن دوز بلوچ دارد و در بین زنان و دختران بلوچ براساس مدو تنوعی که هر سال ایجاد می‌کنند فرق می‌کنند. در هر دوره ای طیف‌های کم رنگ و پرننگ و یا روشن یا تیره ای از این هفت رنگ را مد می‌کنند و می‌دوزند و می‌پوشند.

قطعات مورد استفاده در لباس‌های زنان بلوچ

پیش‌سینه: که در گویش محلی به آن زیج،^۲ زیگ یا جیگ گفته می‌شود که در قسمت یقه پیراهن به کار می‌رود. **پندول یا گوامتان (گوپتان):**^۵ در واقع جیب لباس است. قطعه‌ای است که در زیر پیش‌سینه قرار می‌گیرد و تا نزدیک دامن ادامه دارد، طول تقریبی آن ۶۵ سانتی‌متر است. (بین سه تا سه و نیم وجب بسته به قد زنان فرق دارد) **آستینگ یا سرآستین یا آستونک:** در دو قطعه آماده می‌شود و زینت سر آستین پیراهن‌های زنان بلوچ است. **پادگ یا پانچک:**^۶ همان پارچه شلوار است که سوزن دوزی می‌گردد. در قسمت سر شلوار استفاده می‌شود و همانند سر آستین می‌باشد. اما با این تفاوت که نقش‌ها در سر آستین بیش‌تر از پانچک می‌باشد. **تک و دامن:** این قسمت حاشیه‌های پندول تا پیش‌سینه و لبه دامن لباس را دربرمیگیرد که سوزن دوزی این قسمت‌ها اختیاری و برحسب سلیقه بوده و هرچقدر این قسمت‌ها بیشتر دوخته شده باشد نشان از تحمل لباس است. نوع دوخت و نقش‌های به کار رفته در همه این قطعات یکسان می‌باشد، به طوری که اگر طرح مورد نظر چشم ماهی است، این طرح در پیش‌سینه، پندول، آستینگ و پادگ مورد استفاده قرار می‌گیرد (ارشادی، ۱۳۹۵، ص. ۳۹).

سایر هنرهای ترکیبی با سوزن دوزی بلوچی

آینه دوزی و آینه یکی از ابزار اصلی و اساسی ترکیبی و تکمیلی در بلوچی دوزی است که به آن زیبایی بیشتری می‌بخشد. برخی طرح‌ها با آینه دوزی به کار می‌رود مثلاً پلیواردوزی معمولاً با آینه انجام می‌شود. یکی دیگر از هنرهای ترکیبی قلاب بافی است که در بلوچی به آن کریشی گفته می‌شود. لبه پندول و همچنین لبه دامن لباس سنتی بلوچی دوزی معمولاً قلاب بافی می‌شود که به آن لعاب زیباتری ببخشید. کریشی همچنین لبه چادر و لبه شال را هم دربرمیگیرد. نخ به کار رفته می‌تواند کاموا یا نخ مخصوص قلاب بافی باشد که همیشه با رنگ‌های سوزن دوزی باید همخوانی داشته باشد.

شکل هنر ترکیبی با سوزن دوزی بلوچی

نفوذ هنر سوزن دوزی بلوچی در سینمای هالیوود

در قسمت‌هایی از فیلم علاءالدین به کارگردانی گای ریچی^۸ که در سال ۲۰۱۹ ساخته شده است لباس سوزن دوزی بلوچ را برتن برخی بازیگران می‌بینیم که این نشان دهنده زیبایی وصف ناپذیر هنر سوزن دوزی بلوچ می‌باشد. این فیلم

۲. Zih

۳. Zig

۴. Gig

۵. Ga-am tan

۶. Astonak

۷. Pachac

محصول کشور آمریکا و در ژانر خانوادگی و کم‌دی می‌باشد که در این فیلم ویل اسمیت، مینا مسعود و نیومی اسکات به هنرمندی پرداخته‌اند.

استفاده از هنر سوزن دوزی بلوچ در سایر محصولات

علاوه بر اینکه سوزن دوزی بلوچی بر پوشاک و لباس متداول زنان بلوچ و همیشگی استفاده می‌شد در همان زمان قدیم هم روبالشی و رومیزی و روتختی را به عنوان تزیین حاشیه سوزن دوزی می‌شد. لباس سوزن دوزی زنان بلوچ قسمت‌های اصلی آن به نام‌های جیگ، پندول و آستینگ و لبه پادگ سوزن دوزی می‌شود به طوری که از گذشته تاکنون تغییر چندانی در آن به وجود نیامده است. شال یا روسری (سریگ) هم رنگ یا با رنگ مکمل این لباس هم حاشیه و بطن اش سوزن دوزی شده‌است و بعد از اسلام و آمدن چادر مشکی، چادر به پوشش اضافه شد که چادر مشکی هم لبه حاشیه آن را امروزه سوزن دوزی و قلاب بافی (کریشی) می‌کنند. از نمونه‌های سوزن دوزی، فرآورده‌های تکمیلی نظیر: روبالشی، رومیزی، تابلو سوزن دوزی، روتختی، بند دوربین؛ لبه چادر و لبه شال، کیف، جای جوراب، قوطی سیگار، کیف بغلی، کیف پول خرد، جلد عینک، جای کلید، جای دستمال کاغذی، دستمال سفره، شلوار، کت، مانتو، کراوات، پارچه، کفش، کمربند، کیف، آباژور، چکمه، شلیته، بلوز، کاپشن، جلد آلبوم، قاب عکس و ... تهیه می‌شود. بلوچی دوزی روی کوسن از قدیم در فرهنگ بلوچ انجام می‌شده‌است امروزه ترکیب هنر چرم و سوزن دوزی محصولات شبیه کیف پول و کیف دستی به بازار عرضه کرده‌است. علاوه بر آن برای اولین بار ترکیب سوزن دوزی روی چوب به عنوان یک هنر انجام می‌شود (حمیدی، ۱۳۹۵، ص. ۸۱).

نتیجه گیری

سوزن دوزی، که در اصطلاح محلی به آن سُوچن دوزی «نیز گفته می‌شود، از اصلی‌ترین هنرهای رایج در میان اقوام بلوچ است، اما به رغم اصالت چشمگیر و قابل ملاحظه این هنر باید خاطر نشان ساخت که به دلیل فقدان مطالعات مستمر و در دسترس نبودن منابع تاریخی بررسی پیشینه سوزن دوزی بلوچ و تعیین قدمت تاریخی آن به راحتی امکان‌پذیر نیست. با وجود این، می‌توان گفت سوزن دوزی با صنعت تولید ابریشم رابطه ای مستقیم دارد و قراین تاریخی مبین آن است که در گذشته پرورش کرم ابریشم در بلوچستان معمول بوده و تجارت ابریشم بازار گرمی داشته‌است. در برخی از منابع زمان شروع این هنر ۱۰۰ تا ۲۰۰ سال پیش از اسلام و شواهد موجود حاکی از آن است که این شیوه دوخت از اوایل اسلام در میان قوم بلوچ رایج بوده و در دوره ایلخانی و به خصوص دور ه‌های تیموری و صفوی به اوج خود رسیده‌است. رزم آرا در کتاب خود به نام جغرافیای نظامی به این موضوع اشاره دارد که: در قرا چانف، شکیم و ایرانشهر مقداری ابریشم به عمل می‌آوردند و به مصرف گل‌دوزی، کلاه، عرقچین، سرمه‌دان، کیسه پول، جلد دعا، بازوبند، پیش سینه و سر دست لباس زنانه می‌رساندند. از بعضی شواهد نیز چنین استناد می‌شود که، سابقاً پرورش کرم ابریشم در بلوچستان معمول بوده‌است و تجارت ابریشم بازار گرمی داشته‌است و اکنون و به اندازه مصرف داخلی ابریشم تولید می‌کنند. در مورد بافت پارچه و مصرف ابریشم در کتاب بلوچستان، تألیف ذبیح الدین ناصح آمده‌است که: پیش از آن که خرید پارچه از خارج معمول شود کسانی بودند که شغل آن‌ها پارچه‌بافی بود و آن‌ها را جولاهک می‌نامیدند و محل کار آن‌ها را کارگاه می‌گفتند. در کتاب تاریخ سلاجقه نیز اشاره کوتاهی به ابریشم مکران می‌شود، که قیمت آن در زمان پادشاهی طغرل شاه به مبلغ سی هزار دینار می‌رسید. شاید نتوان سند دقیقی از تاریخچه هنر سوزن دوزی ارائه نمود، اما می‌توان در سنگ نگار ه‌ها و سفال‌های پیش از تاریخ، اشکالی هندسی مشابه نقوش سوزن دوزی بلوچ مشاهده کرد. در حقیقت «هنرمندان بلوچ با ارائه طرح‌ها، نقش و نگارها، محیط، جامعه، باورها و رفتارها، خواستها و آرزوهای خودشان را بازگویی کنند(۷). همچنین به اعتقاد برخی پژوهشگران و بر اساس شواهد موجود نقوش سوزن دوزی بلوچ قرابت و نزدیکی خاصی با نقوش سنگ نگاره‌های پیش از تاریخ دارد که همین قدمت سوزن دوزی باعث شده بر جذابیت و اعتبار این هنر رازآلود افزون شود. به گفته برخی پژوهشگران تا سال‌های ۶۵ و ۶۶ خرید محصولات سوزن‌دوزی و هنر دست زنان بلوچ در

⁸. Guy Ritchie

بازارهای جهانی از سطح قابل قبولی برخوردار بوده، به طوری که فرانسه با بیشترین خرید مقام اول، آلمان دوم، آمریکا سوم و کشورهای ژاپن، سوئیس، انگلیس و ایتالیا در رده‌های بعدی خرید محصولات سوزن دوزی بلوچ قرار داشته‌اند.

فهرست منابع

- احمدی، حمید (۱۳۸۹)؛ **قومیت و قوم‌گرایی در ایران از افسانه تا واقعیت**، تهران: نی.
- اصطخری، ابواسحاق ابراهیم (۱۳۹۷)؛ **مسالک و ممالک**، به کوشش ایرج افشار، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- اعتماد السلطنه، محمد حسن خان (۱۳۹۷)؛ **مرآة البلدان**، به کوشش دکتر عبدالحسین نوایی و میرهاشم محدث، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- افشار سیستانی، ایرج (۱۳۹۵)؛ **نگاهی به سیستان و بلوچستان (سرزمین آزادگان سخت کوش)**، تهران: هما اسلامی بزرگ زاده، عبد السلام (۱۳۸۷)؛ «**شرحی بر موسیقی بلوچستان**»، نشریه نجوای فرهنگ، ش ۸ و ۹، صص ابراهیمی ترکمان، ابوذر. (۱۳۸۰). نقش فرهنگ در روابط ایران و آسیای مرکزی، ماهنامه ایراس، شماره ۱۴
- بلوکباشی، علی (۱۳۹۵)؛ **مقدمه کتاب پوشاک در ایران زمین، زیر نظر احسان بار شاطر**، ترجمه پیمان متین، تهران: امیر کبیر.
- تامپسون، جان (۱۳۷۸)؛ **ایدئولوژی و فرهنگ مدرن**، ترجمه مسعود اوحدی، تهران: مؤسسه فرهنگی آینده پویان. جهانبانی، مهر منیر (۱۳۸۲)، «**پوشاک بلوچ در ایران**»، در: پوشاک در ایران زمین، زیر نظر احسان یارشاطر، ترجمه پیمان متین، تهران: امیر کبیر
- حیدری، محمد (۱۳۹۵)؛ «**هویت و امنیت ملی**»، در: مبانی نظری هویت و بحران هویت، به اهتمام علی اکبر علیخانی، تهران: پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی
- خاموشی، زهرا (۱۳۸۷)، «**تحول کاربرد تزیین در سوزن دوزی بلوچ و ترکمن**»، فصلنامه هنر اسلامی، ش ۹، صص ۷۷-۹۸.
- غفور اف، بابا جان (۱۹۹۷) **تاجیکان، تاریخ قدیم، قرون وسطی و دوره نوین**، دوشنبه: عرفان، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
- گیدنز، انتونی، (۱۳۸۲)، **تجدد و تشخص، جامعه و هویت شخصی در عصر جدید**، ترجمه ناصر موفقیان، تهران: نشر نی
- جنکینز، ریچارد، (۱۳۸۱)، **هویت اجتماعی**، ترجمه تورج یاراحمدی، شیراز
- گل محمدی، احمد، (۱۳۸۱)، **جهانی شدن، فرهنگ و هویت**، تهران: نشر نی
- ور جاند، پرویز، (۱۳۷۸)، **پیشرفت و توسعه بر بنیاد هویت فرهنگی**، تهران: شرکت سهامی انتشار،
- هال، جیمز، (۱۳۸۳). **فرهنگ نگارهای نمادها در شرق و غرب**، ترجمه (رقیه بهزادی)، تهران: انتشارات فرهنگ معاصر، چاپ دوم
- ندیمی، کمال الدین. (۱۳۸۷). **پژوهش‌هایی بر فرهنگ و تمدن مردم گلستان**، انتشارات مختومقلی فراغی، چاپ اول
- سلطان زاده زرنندی، سارا، (۱۳۹۶)، **مطالعه تطبیقی طرح و نقش سوزن دوزی کرمان و بلوچ**، اولین کنفرانس ملی نمادشناسی در هنر ایران با محوریت هنرهای بومی، بجنورد، دانشگاه بجنورد.
- فکوهی، ناصر (۱۳۸۹)؛ «**حوزه سیاسی و بازار هنر های قومی - ملی**»، مجموعه مقالات اولین هم‌اندیشی جامعه‌شناسی هنر، تهران: فرهنگستان هنر.

مقبلی آناهیتا، شیرعلی یان فاطمه (۱۳۹۵) نقش مایه های به کاررفته در هنر سیستان و بلوچستان (مطالعه موردی سفال، دست بافته ها، رودوزی ها، زیورآلات)، مطالعات تطبیقی هنر: بهار و تابستان ۱۳۹۵، دوره ۶، شماره ۱۱، از صفحه ۸۵ تا صفحه ۹۸.

م - متین، پیمان (۱۳۸۹): «پوشاک و هویت قومی و ملی»، فصلنامه مطالعات ملی، س ۵، ش ۱۹، صص ۳۷-۶۸. معاونت برنامه ریزی دفتر آمار و اطلاعات سیستان و بلوچستان (۱۳۸۹): سالنامه آماری سیستان و بلوچستان، زاهدان: معاونت برنامه ریزی استانداری سیستان و بلوچستان.

م - مقدسی، ابو عبد الله محمد بن احمد (۱۳۹۴): احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم، ترجمه علی نقی منزوی، تهران: کویان.

سرافرازی، مریم؛ فتانه محمودی و جواد نوری، (۱۳۹۸)، مطالعه تطبیقی طرح و نقش لباس اجتماع بانوان ایران و تاجیکستان (مطالعه موردی: لباس بانوان ترکمن ایران)، کنفرانس ملی مهندسی نساجی، پوشاک و مد، قائمشهر، دانشگاه آزاد اسلامی واحد قائمشهر،

- سید سجادی، سیدمنصور (۱۳۹۰): باستان شناسی و تاریخ بلوچستان، تهران: سازمان میراث فرهنگی

- شه بخش، عظیم (۱۳۹۵): پژوهشی در تاریخ معاصر بلوچستان (ماجرای دادشاه)، شیراز: نوید شیراز.

- عبداللهی، محمد و حسین بر، محمد عثمان (۱۳۸۱): «گرایش دانشجویان بلوچ به هویت ملی در ایران»، مجله جامعه شناسی ایران، دوره چهارم، ش ۲، صص ۱۰۱-۱۲۹.

یارشاطر، ترجمه پیمان متین، تهران: امیر کبیر. - الهی، محبوبه (۱۳۸۹): «لباس به مثابه هویت»، فصلنامه مطالعات ملی، س ۱۱، ش ۲، صص ۳-۳۰.

- یوسفی، علی (۱۳۸۰): «روابط بین قومی و تأثیر آن بر هویت ملی در ایران»، فصلنامه مطالعات ملی، س ۲، ش ۸، تهران: ۴۲-۱۳.